

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

QADIMIY E'TIQODLARNING SURXON VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZI HAMDA DEHQONCHILIK SOHASIDAGI KO'RINISHLARI

Ergashov Isroil Abdumalik o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti,
o'qituvchi. e-mail: isroilergashov94@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5377-2343>

Annotatsiya.

Diniy qarashlar ibtidoiy jamoa tuzumidan hozirgi kungacha xalqimiz ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismlaridan biri sifatida jamiyatning oila va turmush hayotining barcha jabhalariga singib ketgan. Uning ildizlari eng qadimgi tosh davriga borib taqaladi va butun keyingi tarixiy taraqqiyot jarayonida turli shakllarda namoyon bo'lib kelmoqda.

Kalit so'zlar: din, totemizm, animizm, magiya, paleoantrop, sehrgarlik, jodugarlik, kult, paleolit, neandertal, neolit, fetishizm, zardushtiylik, Avesto, kinna, muqaddas, "Oblo baraka", madad.

ПРОЯВЛЕНИЯ ДРЕВНИХ ВЕРОВАНИЙ В ОБРАЗЕ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ СУРХАНСКОГО ОАЗИСА И ЗЕМЛЕДЕЛИИ

Эргашов Исроил Абдумалик угли

Термезский государственный университет инженерии и агротехнологий,
преподаватель.

Аннотация.

Религиозные представления, начиная с эпохи первобытнообщинного строя и до наших дней, являясь одной из составных частей духовной культуры нашего народа, глубоко проникли во все сферы семейной и бытовой жизни общества. Их корни восходят к древнейшему каменному веку, а на протяжении всего последующего исторического развития они проявлялись в различных формах.

Ключевые слова: религия, тотемизм, анимизм, магия, палеоантроп, колдовство, чародейство, культ, палеолит, неандерталец, неолит, фетишизм, зороастризм, Авеста, кинна, священный, «Обло барака», помощь.

MANIFESTATIONS OF ANCIENT BELIEFS IN THE LIFESTYLE AND AGRICULTURAL PRACTICES OF THE POPULATION OF THE SURKHAN OASIS

Ergashov Isroil Abdumalik o'g'li

Termez State University of Engineering and Agrotechnologies, Lecturer.

Abstract.

Religious beliefs, from the period of primitive communal society to the present day, have remained an integral component of the spiritual culture of our people and have permeated various aspects of family and everyday life. Their roots can be traced back to the earliest Stone Age, and throughout subsequent historical development they have manifested themselves in various forms.

Keywords: religion, totemism, animism, magic, paleoanthrop, sorcery, witchcraft, cult, Paleolithic, Neanderthal, Neolithic, fetishism, Zoroastrianism, Avesta, kinna, sacred, "Oblo baraka", assistance.

Kirish. Odamlar yer yuzida paydo bo'lganidan to hozirgi kungacha tabiat, makon va zamondagi o'ziga tushunarsiz hamda xavotirli holatlarni o'zlaricha tasavvur qilib, tahlil qilishdi hamda o'rganishdi. Bularning natijasida turli xil e'tiqodiy qarashlar paydo bo'ldi.

O'zbekiston hududining ko'plab mintaqalarida, shu jumladan, Surxon vohasida ham hosilni yig'ib tugallash arafasida bug'doy o'rimiga yig'ilgan hasharchilar ishtirokida "Oblo baraka" deb nomlangan maxsus marosim o'tkazishgan. Bu jarayonda ishtirok etayotgan hasharchilar bug'doy o'rimi yakunlanishi arafasida, ya'ni o'rilmagan ozroq yer qolganda, har tomondan oxirgi tutam bug'doyini o'rib olishga harakat qilganlar. Ana shu bug'doy "Ona bug'doy" deb ataladi. Oxirgi tutam bug'doyga yetgan o'roqchi "yettim, yettim, yettim, oblo barakasini bersin, xirmonimiz mo'l bo'lsin" deb uni o'rib oladi. Undan keyin Ona bug'doy tutam holidagi bog'lanib, uyiga olib boriladi va bahorgi ekin paytigacha saqlab qo'yiladi. Bug'doy sepishga tayyorgarlik ishlari boshlab yuborilgan paytda Ona bug'doy tozalanib, bir qismi esa yanchilib, xonadondagi boshqa unga aralashtirib yuboriladi. Urug'lik sepiladigan kuni Ona bug'doy uni aralashtirilgan undan non, patir yopiladi va dalaga don sepishga chiqqan dehqonlarga ulashiladi. Bu kabi e'tiqodiy qarashlar ko'plab dala tadqiqotlarining natijasida namoyon bo'ladiki, zardushtiylik va totemizmning uyg'unlashgan qoldiqlari ekanligiga amin bo'lamiz.

Asosan qadimgi xalqlar tasavvurida Ona bug'doy magik qudratga ega bo'lib, uni urug'likka aralashtirish hosildorlikni oshirishga ko'mak bergan. Bu borada etnograf olim A. Ashirovning qarashlari diqqatga sazovordir [1].

Olimning qarashlaricha, Ona bug'doy tushunchasi qadimiy e'tiqod qoldig'idir. Bu tushunchaga ko'ra, yashayotgan bug'doy o'rilganidan keyin butunlay o'ladi va uning joni Ona bug'doyga o'tadi. Ona bug'doy esa ana shu jonni keyingi yilga sepiladigan bug'doyga o'tkazadi, deb hisoblashgan. Ikkinchidan, Ona bug'doyda yangidan tiriluvchi bug'doyning joni saqlanadi, deb bilishgan. Uning urug'lik donga aralashtirilishi ana shu jonning bu yilgi hosilga ham o'tishini ta'minlaydi. Bu narsa o'z-o'zidan o'luvchi va qayta tiriluvchi tabiat qo'ynidagi ota-bobolarimizning qadimgi e'tiqodiy tasavvurlarining "Oblo baraka" marosimida saqlanib qolayotganligidan dalolat beradi. Surxondaryo viloyatining Uzun, Oltinsoy, Sho'rchi, Sariosiyo tumanlaridagi dehqonlarning yashash tarzi va urf-odatlarini tabiat kulturi, suv bilan bog'liq marosimlar, ajdodlar ruhiga sig'inish kabi diniy marosimlar bilan chambarchas bog'langandir [2].

Shu o'rinda yana bir narsani aytish kerakki, tabiatning ezgu kuchlaridan madad tilash va ularga e'tiqod qilish marosimlarining zaminiiy rivoji jarayonida keyinchalik O'rta Osiyo xalqlari urf-odatlarida agrar kulturlar zardushtiyligi dinida ham o'z aksini topgandir. "Avesto"ning "Vedevdot" va "Visparad" qismlarining alohida bo'limida yerga ishlov berish, ekin ekish, yerning meliorativ holatini yaxshilashga oid yo'l-yo'riqlar bayon etilgan. Jumladan, "Avesto"da aytilishicha, zaminlar ichida hammadan ko'ra baxtiyorroq bo'lgan dunyodagi eng yaxshi joy hammadan ko'ra ko'proq bug'doy, yog' va mevali daraxtlar ekilgan, odamlar qo'riq yerlarga suv chiqargan, suvli yerlarni shudgor qilgan zamin ekanligi aytilgan [3].

O'zbek xalqi an'anaviy turmush tarzi bilan bog'liq qarashlar va marosimlarni o'rganish davomida yer, don va nonga bo'lgan o'ziga xos hurmat-ehtiromning turli-tuman udumlar va marosimlarda hozirgacha saqlanib kelayotganligini ko'rishimiz mumkinligini aytamiz.

Surxon vohasi o'zbeklari orasidagi xalqona qarashga ko'ra, bug'doy, olma, qovun, anjir va rayhon dastlab jannatda o'sganligi haqida A. Ashirov ma'lumotlar berib o'tgan [4]. Shu bois ushbu o'simliklar va mevalar doimo e'zozlab kelingan, ayniqsa, xalq orasida yerga bug'doy sepish eng xayrli amallardan biri sanaladi.

Yana bir qadimiy din shakllaridan biri fetishizm portugallcha "feytisho" so'zidan olingan bo'lib, tumor, sehlangan buyum degan ma'noni anglatib, din taraqqiyotining barcha prognozlarida ibodatning muhim elementi sifatida oddiy ilk dinlardan to hozirgi murakkab jahon dinlarigacha hammasida namoyon bo'lgandir [5]. Ammo qaysi davrda va qanday shaklda namoyon bo'lmasin, fetishizmning mohiyati shundaki, dahshatli tabiat yoki berahm ijtimoiy kuchlar oldida o'zlik qilgan odam xurofiy qo'rqinch tuyg'ularidan xalos bo'lish maqsadida madad kutadi. Masalan, majusiylikda qotib qolgan murdalarga "avliyo" deb qarash, musulmon xalqlarida esa, jumladan, o'zbeklarda ham "muqaddas" daraxt va toshlar, har xil avliyo-anbiyolarga sig'inish, turli-tuman duo va tumorlardan madad so'rash, ayrim buyumlar: qaychi, bolta, pichoq, isiriq, qalampirning ta'sir kuchiga ishonish va boshqalar fetishizm bilan bog'liq tasavvurlar ekanligining isbotlanganligi haqida Iso Jabborov o'zining qarashlarida bayon qiladi.

Dala tadqiqotlariga ko'ra, Surxon vohasi o'zbeklarida fetishizmning eng yorqin namunasi yomg'ir chaqirish marosimidir. Dastlab bu marosim haqida XI asrda Mahmud Koshg'ariy ham bir qancha ma'lumotlar berib o'tgandir. Bu marosimda dehqonlar ekin yerlarini sug'orish maqsadida osmondan yomg'ir istab madad so'raydi [6].

Totemistik tasavvurlarda va fetishizm bilan bog'liq, keng tarqalgan va hozirgacha saqlanib kelgan ilk din shakllaridan yana biri magiya hisoblanadi. Magiya yolg'on va ko'zga ko'rinmaydigan sehlri aloqa va ta'sirlarning tabiatda mavjudligiga ishonirishdir. Ayrim hollarda odam bilan tabiat o'rtasidagi munosabatlarga o'zaro ta'sir o'tkazib, bir odamning ikkinchi bir shaxsga ta'sir qila bilish qobiliyatiga ega ekanligidan iborat diniy e'tiqod ekanligi aytib o'tilgan. Bu e'tiqod asosida ayrim odamlar muayyan usul va vositalar orqali tabiatga va boshqa odamlarga o'zi istaganicha foyda yoki zarar yetkazishi mumkin, degan tushuncha paydo bo'ladi. Bularga misol tariqasida folchi, qushnoch, kirnachi, kayvoni va boshqalarni keltirish mumkin. Ular buyum va hodisalarning afsonaviy kuchga ega ekanligiga ishonish, baxt va omad keltiruvchi yoki balodan saqlovchi har xil tumor va tilsimlarning paydo bo'lishiga, yaxshilik va yomonlikdan iborat turli irim va harakatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lgandir.

Dehqonlarning yomg'ir chaqirish va yog'dirish bilan bog'liq amallaridan biri "So'sxotin" marosimidir. Bunda qurg'oqchilik paytida qishloq aholisi erkag-u ayoli, bola-chaqasi bilan dalaga chiqib, suv hadya etuvchi iloh — So'sxotinga yalinib-yolvorib, undan yomg'ir yog'dirishini iltijo qilganlar. Albatta, ushbu marosim haftaning xosiyatli kunlari sanalgan yakshanba, payshanba va juma kunlari amalga oshirilgan ekan. Ushbu odat voha aholisi dehqonchilik turmush madaniyatining boy va qadimiy ekanligidan darak beradi.

Bundan tashqari, voha aholisi an'anaviy turmush tarzi bilan bog'liq qarashlar va marosimlarida yer, don va nonga bo'lgan o'ziga xos hurmat-ehtiromning turli-tuman udum hamda marosimlarda hozirgacha saqlanib kelayotganligini kuzatish mumkin. Albatta, dehqonchilik bilan bog'liq marosimlar boshqa fasslarda ham o'tkaziladi. Erta bahorda ariqlarga suv kelganda, Xorazm vohasi o'zbeklari suvga tuz tashlash marosimini amalga oshiradi. Axborotchilarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, bunday tadbir "dehqonchilimiz mo'l-ko'l, rizqimiz ziyoda bo'lsin", degan ma'noda amalga oshiriladi. Xorazmlik fermerlar esa ariqlarga tuz tashlash mavsumi kelganda dehqonchilikni boshlamasdan, urug' qadash ishlaridan oldin dala boshida qo'chqor so'yib, qorma (shavla) pishiradilar hamda qariyalardan oq fotiha olib, shundan so'ng ish boshlaydilar. Xuddi shunday odatlarni Surxon vohasida ham kuzatish mumkin.

Surxon vohasi o'zbeklari orasida bug'doy, olma, qovun, uzum, do'lana va anjir singari ne'matlar jannatdan tushgan, degan tushuncha bo'lgan. Shu bois ushbu don va mevalar doimo e'zozlab kelingan, ayniqsa, xalq orasida yerga bug'doy sepish eng xayrli amallardan biri sanalib, shunga ko'ra, bug'doy ekilgan maydonlarni oyoqosti qilish, uni bosish gunoh sifatida qaralgan.

"Avesta"da bug'doy ekilishi, uning ko'karishi yoki yetilishi, bug'doydan un qilinishi holatlariga nihoyatda muhim e'tibor qaratilib, emishki, bu jarayonlarda devlar umuman mahv qilinib, Mazda dini nihoyatda qudratlanadi, deb qaralgan. Ko'rinib turibdiki, "Avesta"da aks etgan dehqonchilikdagi ayrim marosimlarning ayrim ko'rinishlari hozirgacha saqlanib qolgan.

XX asr boshlarida o'zbeklarda ba'zan ekinlar rivoji past, hosil kam bo'lsa va ushbu holat ketma-ket 2-3 bora takrorlansa, bunday yerlarga odamlar salbiy nazar bilan qaraganlar. Giyoh unmaydigan yoki kam hosilli dalalarni "it tekkan yer" ("jin urgan" ma'nosida), "xudo qarg'agan yer" deb ataganlar. Ushbu udumga aynan o'xshash ko'rinishni "Avesta" kitobida uchratish mumkin. Zardushtiylarning "murdaning nopokligi" va "makruhligi" konsepsiyasiga ko'ra, dastlabki paytlarda tuproqning holatini buzmaslik maqsadida mayit yerga ko'milmagan.

"Videvdot"ning 7-fargardi 7-bo'limida Zardushtning Axura Mazdaga qarata "oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketsa, yer necha vaqtdan so'ng o'zining pokizalik holatiga qaytadi?", degan savoliga Axura Mazda "oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketgan lahzadan bir yil o'tgach zamin o'zining poklik holiga qaytadi", deb javob bergan ekan.

XIX asr oxiri — XX asrda hashar udumi bilan birga "hashar oshi" udumi ham vujudga kelgan bo'lib, hashar qilmoqchi bo'lgan shaxs yoki paykal a'zolari o'rimdan 2-3 kun oldin "hashar oshi"ga tayyorlanishgan. Hashar bu kishilarning bir-biriga ko'rsatadigan yordami-xizmati bo'lgan. Jamoa yoki vaqf yerlarida g'alla o'rilyotganida hasharchilarning uyidan taomlar pishirib borilgan. Hashar uyushtirayotgan kishining qavm-qarindoshlari ham hashar oshi tayyorlab, dala boshiga olib borishgan. Hasharchilarning ayollari, onalari tushlik paytida har xil taomlar pishirib, hashar bo'layotgan paykalga olib kelishgan. Bu udum hisoblangan "hashar oshi" nafaqat biz o'rganayotgan mintaqada dehqonlariga, balki barcha turkiy xalqlarga xos bo'lgan saxovatpeshalikni, insoniy mehr-oqibatni o'z mazmuniga singdirgan qadimiy odatlardan biridir. Har bir o'roqchi hashar tugagach yoki har kuni kechqurun o'rimdan so'ng uyiga bir bog'dan bug'doy olib ketishi mumkin bo'lgan. Bu odat urf bo'lgani uchun ayb hisoblanmagan.

Sehrgarlik bilan tabiat hodisalarini o'ziga bo'ysundirish yoki ayrim shaxslarga ta'sir qilish maqsadida o'tkaziladigan xatti-harakatlar va shu bilan shug'ullanadigan shaxslar bizning davrimizga yetib kelgandir. Hatto hozirgi ilmiy-texnika taraqqiyoti zamonida ham sehrgarlik bilan kishilarni davolash, taqdirga ta'sir qilish mumkin, degan tasavvurlarga ega ayrim shaxslarni, turli ekstrasenslarni, folbinlik va duogo'ylik bilan shug'ullanuvchilarni uchratishimiz mumkindir.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, insoniyat borliq, makon va zamondagi g'ayritabiiy kuchlarga sig'inib, e'tiqod qilib kelishgan. Shu e'tiqodlari tufayli o'zlarining to'g'ri yo'ldan borayotganliklarini isbotlashga harakat qilishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashirov A. *O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari*. – Toshkent, 2007. – B. 131.
2. *Dala tadqiqot yozuvlari*. – Surxondaryo viloyati, Sho'rchi, Oltinsoy, Uzun va Sariosiyo tumanlari, 2024-yil.
3. *Avesto* / Asqar Mahkam tarjimasi. – B. 115.
4. Abdalov U. M. *O'zbeklarning an'anaviy turmush tarzida zardushtiylik izlari* : tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Nukus, 2020.
5. Jabborov I. *O'zbeklar turmush tarzi va madaniyati*. – Toshkent, 2003. – B. 114.
6. *Dala tadqiqot yozuvlari*. – Surxondaryo viloyati, Sho'rchi, Oltinsoy va Denov tumanlari, 2024-yil.